

З історії пошти України:

Ніжинська поштова станція

Ольга Пономар

Пошта України – одна з найдавніших у світі. Перше літописне повідомлення про посилку вісників згадується в “Повісті минулих літ”: “У рік 6393(885). Послав Олег до радимичів, питаючи: “Кому ви данину дасте? Вони ж сказали: “Хозарам”. І мовив їм Олег: “Не давайте хозарам, а мені давайте”. І дали вони Олегові по шелягу, як ото й хозарам давали.[1] З посилки військових вісників і почалась пошта. З розвитком Київської держави будуються міста, розширюються дипломатичні і торгові стосунки між державами. Для доставки грамот князі виділяли молодих і сильних воїнів, що добре знали шляхи сполучення і були

віддані князю. Кінні гінці рухались зі швидкістю 100–115 км на добу від стану до стану, де змінювали коней і забезпечувались всім необхідним у дорозі.

Упродовж багатьох століть поштові екіпажі були єдиним видом транспорту, доставки грошей, вантажів, кореспонденції. За часів козаччини регулярної пошти на території України не було. Кореспонденцію гетьмана і козацької старшини доставляли нарочиті козак-стойчики. Після укладення Переяславської угоди з Російською державою цар Олексій Михайлович у 1669 році видає Указ про запровадження регулярного поштового тракту між Києвом і Москвою, а у Києві, Ніжині і Батурині заснували поштові станції для прийому пошти і утримання коней. У Києві і Ніжині знаходилось по 5 стрільців і солдат і по 10 коней. З 1674 року на поштових станціях, крім службових грамот, почали приймати і особисті листи.

Російський уряд не був зацікавлений у розвитку поштового тракту між Києвом і Москвою, виділяв дуже мало грошей на розвиток пошти і додаткові витрати покривали коштом населення України. Для проїзду царських чиновників і їхніх слуг місцеве населення поставляло велику кількість коней, підвід, провіанту. Крім того, часто вони не повертали коней на поштові станції, чинили грабежі і насильства над поштовими службовцями.

Велику увагу розвитку пошти приділяв гетьман Іван Мазепа. Він наполягав на тому, щоб уся кореспонденція Запорізької Січі доставлялась поштовим трактом, що надавало можливість зменшити кількість нарочитих гінців і економію коштів казни. Іван Степанович неодноразово писав донесення царю на самоуправство російських чиновників, безчинства і грабежів. І тільки у 1710 році Петро I видає Указ про заборону чинити свавілля в українських містах.

Незважаючи на скарги українських гетьманів і царські грамоти, чиновники і приїжджаючі безкарно порушували закони, а українські жителі мали великі збитки. Про це збереглися універсали гетьмана Івана Скоропадського 1711 року, тексти грамот російських царів 1710, 1715, 1721, 1730 років.

У 1765 році на території України запроваджено регулярну пошту двох видів – для листів і естафет, і для подорожуючих. Упродовж багатьох століть

поштові екіпажі були єдиним видом транспорту, доставки грошей, вантажів, кореспонденції. По трактах поштові стани влаштовували на відстані 16–30 верст. В містах з'явилися поштові контори, а внутрішню кореспонденцію в сотенні правління розвозили козаки [2]. Така система поштового зв'язку діяла впродовж багатьох років. Тільки у 1803 році керуючим Поштовим департаментом князем О. А. Безбородьком (на його кошти побудована Гімназія вищих наук у Ніжині) здійснена корінна реформа пошти, яка полягала у скасуванні незначних поштових станів і збільшенні кількості коней на великих станціях. Пасажири платили за проїзд від однієї станції до другої по 10 копійок за версту відповідно до кількості коней в екіпажі згідно табеля рангів. Поштові контори надавали у відкуп радчикам, які платили орендну плату й утримували станції за власний кошт. Поштарів набирали з різних верств

населення на 20-річний термін. Поштова служба приносила значні прибутки державі й радчикам.

До нашого часу в Ніжині зберігся єдиний в Україні комплекс будівель Поштової станції (контори) – унікальної пам'ятки архітектури, побудованої у 70-х роках XVIII ст. на кошти Петра Васильовича Клобукова [3].

У 1785 р. його син продає це приміщення Банковій конторі, а після її ліквідації у 1787 р. – для потреб Поштової контори [4]. Тривалий час велись ремонтні роботи, і з 1802 р. у цьому приміщенні почали приймати пошту і пасажирів. Комплекс будівель складався з великого двоповерхового будинку і двох флігелів. На другому поверсі великого будинку розташовувались службові квартири начальника станції і його заступника, а на першому – приміщення для прийому посилок і великогабаритних вантажів, канцелярія та декілька кімнат готельного типу. Плата

■ красназавчо-етнографічні нариси

за проживання була невеликою, і ці кімнати користувались особливим попитом серед приїжджих. Поруч з основним будинком, симетрично один до одного, знаходились два одноповерхові флігелі. У лівому флігелі було обладнане робоче місце станційного наглядача і кімната для відпочинку проїжджаючих, а пізніше дві кімнати виділили під службове житло для поштарів: у правому – службові приміщення для ямщиків і вартових. На задньому дворі знаходилась стайня на 6 кур'єрських коней, сараї, погріб, колодязь.

Весь комплекс будівель обнесений високою цегляною огорожею [5]. Цікаво, що в ЦДІАР зберігається декілька документів з проектами Поштової контори 1 класу, всі вони подібні до Ніжинської за планом розміщення будинків, але за браком коштів не були побудовані.

У XVIII-XIX ст. Ніжинська поштова станція була однією з найбільших на перетині головних поштових трактів із Західної Європи через Київ на Москву і з Санкт-Петербурга до Криму. У 1805 р. на Ніжинській поштової станції постійно у роз'їздах знаходилося 9 кур'єрських і 42 поштових коней [6]. З дев'яти поштових трактів України того часу, сім проходили через Ніжин: на Київ, Москву, Санкт-Петербург, Ригу, Полтаву, Харків, до Криму.

У 1835 р. між Києвом і Москвою запроваджено рух диліжансів, які їздили один раз

на тиждень. Диліжанс перевозив 8 пасажирів, запрягали 6 коней, якими керував ямщик [7].

Пошта першою в Росії ввела пільги для своїх працівників: надання службового житла, фірмового одягу, оплати за опалення, освітлення. Станційний наглядач мав чин службовця 14 розряду, такий самий розряд отримав і Микола Гоголь після закінчення гімназії. Діти поштових службовців (незалежно від посади) могли навчатися коштом поштового відомства в одному навчальному закладі. Заробітну плату отримували досить пристойну: начальник Ніжинської поштово-телеграфної контори у 1913 році отримував на рік 1200 рублів, телеграфні службовці – 600 рублів, поштарі – 370 рублів [8].

Навчаючись у Ніжині, Микола Гоголь часто приходив на поштову станцію відправляти і отримувати листи з дому та від друзів. В одному з листів до Г. Висоцького він писав: "...а теперь главное – узнай, что стоит пошитьё самое отличное фрака по последней моде, и цену выставь в письме, чтобы я мог знать, сколько нужно посылать тебе денег. А сукно – то я думаю здесь купить, оттого, что ты говоришь – в Петербурге дорого. Сделай милость, извести меня как можно поскорее, и я уже приготовлю всё так, чтобы по получении письма твоего сейчас всё тебе и отправит, потому что мне хочется ужасно как, чтобы к последним числам или к первому ноября я уже получил фрак готовый". (26 червня 1826 р. Ніжин) [9]. В експозиції музею "Поштова станція" представлені копії подорожніх Миколи Гоголя і Тараса Шевченка. Гоголь їхав з Одеси до Москви і йому надавали 4 коней для проїзду, а Тарасу Шевченку із Севська до Кролевця – 2 коней.

1868 р. у Ніжині побудовано залізничний вокзал, а з 1870 почав діяти регулярний рух поїздів Курсько-Київською залізницею. З того часу основною функцією пошти стала доставка кореспонденції.

У 1993 році в одному з флігелів Поштової контори — пам'ятки архітектури XVIII ст. — відкрито музей як відділ Ніжинського краєзнавчого музею.

Експозицію єдиного в Україні музею "Поштова станція" побудовано на основі архівних документів про Ніжинську пошту, які збереглися в Державному історичному архіві м. Києва і Центральному історичному архіві Санкт-Петербурга, і присвячено історії розвитку кінної пошти України з періоду Київської Держави — до кінця XIX ст. Велику кількість експонатів подарував колекціонер, почесний громадянин Ніжина О. М. Лазаренко.

В музейних вітринах представлені оригінальні колекції дорожнього побуту: поштове приладдя, чорнильні прибори XIX–XX ст., піддужні дзвіночки, свічники, колекції поштових марок Росії і України, листівки, конверти, матеріали про функціонування Ніжинської поштової контори та роботу її працівників.

За архівними джерелами в окремому залі відтворено інтер'єр робочого місця станційного наглядача: старовинний стіл, стільці, рахівниця, поштові прилади, настінний годинник і дзеркало XIX ст. з різьбленням роботи місцевого майстра;

місця для відпочинку подорожуючих з самоваром, чайним посудом, меблями, а також дорожні валізи, скрині тощо.

У різні часи на Ніжинській поштовій станції серед численних подорожуючих зустрічалося багато імен видатних діячів культури: Г. Сковорода, Д. Фонвізін, О. Пушкін, О. Грибоєдов, М. Гоголь, М. Глінка, В. Даль, Т. Шевченко, А. Чужбинський, М. Вовчок, Г. Штернберг, І. Рєпін, М. Лисенко, Л. Глібов та інші.

У цьому будинку 25 жовтня 1860 р. в сім'ї поштаря народився і провів дитячі роки видатний український художник-баталіст, академік Микола Семенович Самокиш. В експозиції представлені різноманітні матеріали про життя і творчість художника і його учнів.

Кожна цивілізація залишає після себе рукотворні пам'ятки: письмові джерела, предмети мистецтва, побуту. Шляхом багатовікового відбору ці джерела зберігаються для майбутніх поколінь і дають неповторне відчуття реальності минулого. Понад 15 років функціонує відділ Ніжинського краєзнавчого музею "Поштова станція". За цей час він став невід'ємною частиною архітектурних ансамблів древнього Ніжина, одним із осередків культурного життя міста. Щорічно з експозицією музею знайомляться майже 5 тисяч відвідувачів.

1. *Літопис руський* / Переклад з давньоруської Л. Махновця. — К., 1989. — С. 14.
2. *Центральний державний історичний архів Росії в Санкт-Петербурзі*, ф. 1289, оп. 1, спр. 28, арк. 4.
3. *Там само*, спр. 44, арк. 44.
4. *Там само*, арк. 59-62.
5. *Там само*, арк. 15-15 зв., 53-54.
6. *Там само*, спр. 141, арк. 16 А.
7. *Там само*, спр. 172, арк. 2, 12.
8. *Там само*, спр. 511, арк. 62.
9. *Гоголь Н. В. Письма* // *Собр. соч.* в 7 т. — М., 1979. — Т. 7. — С. 47.